

KRISZTIÁN BÉLA*

A bányászati szaknyelv és a bányászat társadalmi megértése

A munka, a természet alakítása, az emberi kapcsolatok, a nyelv és annak gyakorlása a kifejezések tartalmi és formai hatását befolyásolja. Ezek fokozatosan sajátos munkanyelvvé, szaknyelvvé alakultak. A tudományok és a munkaszervezetek igazgatása, jogi meghatározásai kifejlődésével az addig természeti kapcsolatokban új elemek jelentek meg. Az egyes foglalkozásokban megnőtt a munkások, alkalmazottak létszáma, ezek közvetítésével a munkanyelvek fokozatosan válnak a társadalom nyelvi rétegévé.

A magyar bányásznyelv is hasonló utat járt be. A kezdetekben megjelenő elszórt megnevezések a bányászat kiterjedése során váltak általánosan ismertté, majd mára lassan elfelejtett szókésszletté. A bányászat az őskortól megtalálható a Kárpát-medencében. 1780 és 2003 között felívelő, majd süllyedő korszakai voltak, de nyelvi emlékeire érdemes emlékeznünk, hogy ezzel is megőrizzük azokat.

A magyar bányászat a Kárpát-medencében évezredes múltra tekint vissza. A bányászattal kapcsolatos szavak már korán megjelentek. A mai értelemben „szakmai nyelv” azonban csak a bányászat rendszerességével, elterjedésével, a szakmai irányítás és oktatás létrejöttével vált ténylegesen nyelvünk részévé. Hozzájárult ehhez a könyvnyomtatás általánossá válása, amely lehetővé tette a sajátos eszközrendszerrel dolgozó, földrajzilag kezdetben hagyományosan elszigetelt és elzárkózott bányavidékek szellemi közeledését. Az oklevelekben fellelt bányászati szakkifejezések jelzik, hogy a bányászat sokféle tevékenységéhez a kifejezések hasonló sokfélesége jelent meg. A Kárpát-medence bányásznyelve gazdag tárháza a különböző nemzetiségű bányász-betelepülők által hozott kifejezéseknek, amelyek latin, német, lengyel változatai több-kevesebb rendszerességgel léteztek és léteznek a mai nyelvben is. Okleveleinkben korán találkozunk a Kárpát-medencében már a honfoglalás előtt művelt bányászat egyes kifejezéseivel. A bánya szó 1240-ben jelenik meg a „Dilectos filios... Gerardum Plebanum de Banya” helynév formájában. 1254-ben a Bana szó fordul elő, 1332-ből az „Usus mynere, quod vulgo Bana dicitur”, 1362-ből Banaz-lyuk, 1544-ből a „Banaz legeneknek” kifejezést találjuk meg, szó esik a „banya, banyakemence”-ről, 1655-ben rögzítette a bányászat („fém”) kifejezést **Apáczai Csere János**.

Agricola (1494–1555) munkássága nagyban befolyásolta az európai és a Kárpát-medence bányászati technológiáinak, szervezésének és dokumentációinak egységesítését. Agricola művei a

* E-mail: krisztb@human.pte.hu

magyarországi bányavidékeken is ismertek voltak, latin és német kifejezéseit a szakmai nyelvben használták. A 17. század természettudományos eredményeinek hazai elterjesztésében, szélesebb körű műveltségbe helyezésével, a szakmai nyelv magyarországi megteremtésében kimagasló szerepe volt **Apáczai Csere János**nak (1625–1659). Apáczai Magyar Enciklopédiájában a hagyományos ismeretköröket és a természettudományokat Descartes rendszere alapján foglalta össze. Az ismeretek rendszerbe foglalása, a fordítás és a magyar nyelven megfogalmazott szakmai, tudományos kifejezések (ilyen volt pl. a sűrűlódás) a magyar tudományos nyelv megalapozásának nagy teljesítményei voltak. A gazdaságát szervező és egységesítő Habsburg birodalom bányászatának központi igazgatása német nyelvű volt. Helyileg azonban mindenütt megjelentek a munkanyelv sajátos kifejezései. Idővel a Habsburg államrészek nemzeti tudat és nemzeti nyelvi törekvései mentén a szaknyelvi megújulás is bekövetkezett. Hazánkban a bányászati nyelvújító mozgalom az 1800-as évektől a bányászati akadémián (Selmezbánya) kezdődött, folytatódott, és a bányaművelés tömegesedésével nyert társadalmi ismertséget, oktatási és sajtó-háttérrel. A bányászat kölcsönhatásban a földtani, gépészeti és más tudományokkal, a szakmai nyelvezetben öröndetesen erősítette és gazdagította egymást. A foglalkozást vállalók számának és lakóhelyeinek szaporodása következtében egyre szélesebb társadalmi ismertség övezte a bányászatot, amelynek gazdasági jelentősége korszakonként változóan alakult. A középkortól követhető ércbányászat mellett a kőszénbányászat 1780-tól kezdődő kibontakozása a bányászati szakkifejezéseket tovább terjesztette. 1789-ben a „banaszni” kifejezést már több helyt megtaláljuk.

A magyar bányásznyelv kialakításában, magyarításában szerepe volt a selmezbányai Bányatisztképző, később Akadémia tanárainak, hallgatóinak is, akik szervezeteikben sokoldalúan kezdeményezték a magyar nyelviséget. Az első selmezbányai diákszervezet az 1820-as évek elején alapított Deutsche Gesellschaft in Schemnitz volt. Évtizeddel később alakult meg a főleg cseh nemzetiségű diákokat tömörítő Slavia nevű szervezet. A teljes akadémiai hallgatóságot magába tömörítő Burschenschaft mellett nemzeti társaságok is létrejöttek.

A selmezbányai evangélikus líceumban, 1826-ban alapították meg a „Nemes Magyar Társaság”-ot (amelyet 1845-ben betiltottak). Ez szolgált például az akadémiai hallgatók 1832-ben létrehozott *Selmeczi Magyar Olvasó Társulat*ának. Szabályzatuk 1841-re készült el. Ebben a nyelv és a nemzeti gondolat alapvetését is megtaláljuk. A legjelentősebb tevékenység a magyar bányászati szakszótár munkálatainak megkezdése volt. A *Pesti Iparegylet* kéréssel fordult az Akadémia vezetéséhez, hogy állítsa össze a leendő „iparműszótár” bányászati részét. Az Akadémia az Olvasó Társulatot bízta meg a feladattal. 1840-től szótári munkálatok folytak, elsőként a Ritter-féle német szakszótár fordításával foglalkoztak.

A Társulat 1844 április 4-én megtartott ülése jegyzőkönyve számol be az eredményről. Így: „A bányász műszótár be lévén négy betű híján végezve... (a Társulat kéri), hogy köréből egy vizsgálati választmány álljon össze, amely a már bevégeztetett betűket vizsgálati szemlélén keresztül bocsássa, mely után a lefordított műszótár kinyomtatás végett a Pesti m. Tudós társasághoz beküldethessék.” Az Iparegylet tervezte iparműszótár ugyan nem készült el, de a bányászati rész önálló alakban, a Pesti Hírlap mellékleteként, mint Bányaműszótár került az olvasókhoz. A szótár gondozója a neves geológus, **Szabó József** professzor volt.

1862-ben hallgatók kezdeményezték „társalgó- és olvasóköri” megalapítását, amit a Helytartótanács Általános Társaság néven engedélyezett (1863). A kiegyezés után az Akadémia felügyeleti szerve 1868-ban elrendelte a magyar nyelvű oktatás bevezetését. A Társaság működésével elégedetlenek 1871. október 29-én alapították meg az Akadémiai Olvasókört, amelynek tudományos előadásai, vitaalkalmak tovább erősítették a magyar nyelv használatát. 1875 novemberében egységes szervezet, a Magyar Társaság alakult meg.

A bányászati szaknyelv művelését az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület lapja, a Bányászati és Kohászati Lapok (1868 óta) is zászlajára tűzte. A szerkesztőbizottság egyéni- leg is figyelmeztette tagságát a magyaros, helyes kifejezések használatára és a szerkesztésnél mindig törekedett a magyar nyelvhelyesség megőrzésére. Ez a lap fennállása óta folyamatosan történik. **Péchy Antal** ennek szellemében 1879-ben jelentette meg *Magyar és Német Bányászati Szótárát*,

melyben mintegy húszezer bányászati és kohászati kifejezéssel összegzi az öt évtizedes magyar műszaki nyelvészeti munka eredményeit.

Az egyes bányaszabályzatok szintén foglalkoztak a szakkifejezések magyar közreadásával. A kezdetben csak német nyelvű szabályzatok után a kétnyelvű kiadásokban már szómagyarázatok is voltak. Az 1920-as évektől a magyar nyelvű szabályzatokban már nem voltak külön szómagyarázatok, a bevezetett balesetelhárítási oktatás (1930-tól), majd a szervezett bányamunkásképzés (1937-től) a magyaros szakmai nyelvezetet általánossá tette. A sorra megjelenő bányaszabályzatok és jogi kiadványok szaknyelve magyar volt, külön magyarázatokra egyre kevésbé volt szükség. 1945 után az orosz, majd az angol bányászati kifejezések sora jelent meg, többé-kevésbé használva és ismertnek maradva.

A munkások körében, ahol hosszú szolgálati idő után nyerték el az előléptetést vagy kinevezést, munka közben azokat a szavakat, kifejezéseket használták, amelyeket egymástól vettek át. Ezek bányavidékenként különbözőképpen, de torzultan maradtak fenn. Idővel a szakzsargon egy-egy kifejezésének használata a munkásokkal való kapcsolatban úgy tüntette fel a használóját, mint aki maga is ismeri a bányamunkát és életformát, egyfajta bizalmat keltő hangvétellel pedig erősítette szerepét a bányász közösségben.

A bányásznyelv megörökítésére nemcsak a hivatalos kiadványok, hanem a bányászattörténettel foglalkozók is vállalkoztak. A hivatalos közlemények mellett a művelődési intézmények, a Hazafias Népfront, a Bányászszakszervezet, a honismereti mozgalom számos közös és egyéni gyűjtőmunkával járult hozzá a bányászati szaknyelv kialakításához, a sajátos kifejezések széles társadalmi, gazdasági és politikai (Bányásznapok) ismertségéhez. Ez a bányászat fejlesztése és jelentősége időszakában természetes háttére volt a társadalmi ismertségnek. A bányászat visszafejlesztésének időszakától (1980-tól) kezdve növekedett az érdeklődés a múlt megőrzése, a bányázmúlt iránt. A feketekőszén-bányászat kétszáz éves évfordulója, majd az egyes bányamedencék különböző évfordulói, a folyamatos bányabezárások sorra adtak alkalmat a múlt, így a bányásznyelv megörökítésére. A Központi Bányászati Múzeum és a bányászati felsőoktatási intézmények könyvtáraiban nyelvűmunkájuk mellett széles körű egyéni és kisközösségi gyűjtőmunka folyt és folyik. Korábban pl. a területi bányászújságok számos alkalommal hirdettek bányászati nyelvgyűjtést, a *Mecseki Bányász* ilyen felhívására annak idején pl. több, mint 45 pályázó több kötetnyi munkával jelentkezett. Baranyában (1988) tizennégy nagyobb és 53 kisebb bányász-szógyűjteményt tartottak nyilván. Országosan 1945 és 2000 között tizenkét számottevő nagyobb összehasonlító szógyűjtemény, többnyelvű bányászati szakkifejezéseket tartalmazó kiadvány jelent meg.

A bányászat tárgyai, alkotásai, nyelvi sajátosságai különböző kulturális területeken is megjelentek, így társadalmi ismertségük állandósult. A magyar bányászat kulturális, művelődési szerepét feldolgozó kötetben pl. a szépirodalom, színház- és filmművészet, képzőművészet, az érmék és plakettek, a zene és más területek hordozzák máig a nyelv sajátos formáit, jelentőségét.

A bányászat mára a termelési kultúrákból majd teljesen eltűnt. Kifejezéseit, szavait egyes ünnepek (Borbála nap, Bányásznap), irodalmi munkák, helységek vagy szervezetek, területek őrzik, néha vendéglátó egységek tartják meg. Erre nyújtott ma alkalmat a MTESZ Technikatörténeti Bizottsága is. Kívánok a múlt megőrzéséhez mindannyiunknak Jó szerencsét!

A terjedelmes irodalomjegyzéket helyszűke miatt nem közölhetjük.